

Istorie și politică

Doru Radosav

Istoricul se dorește a fi un zeu, imperfect desigur, dar un zeu. El se poate considera astfel, în măsura în care este interfața exclusivă a trecutului, pornind de la aserțiunea formulată în 1944 de prof. Galbraith de la Universitatea din Cambridge: „Istoria este trecutul, în măsura în care noi putem să-l cunoaștem”.

Creând trecutul prin reconstituire, istoricul devine la prima vedere omnipotent în perimetrul operei sale, iar propria-i conștiință este singura instanță de apel. Aparent, el se află plasat într-un cerc închis, în care senioria coexistă cu servitutea. Interferența politicii în scrisul istoric provoacă una dintre fisurile sau erodările acestui cerc închis. De ce am ales factorul politic sau politica drept prezență dorită sau nedorită în cetatea istoricului sau în zona discursului istoriografic, se poate explica din două direcții: Prima este cea configurată de așa-numitele „spații ontologice” ale istoricului, de atmosfera cotidiană în care el lucrează, de acel „hic et nunc”. Astfel, în România zilelor noastre, istoricul nu poate face abstracție de contextul puternic ionizat politic, de atmosfera acută a sensibilităților și umorilor politice.

Există un asediu fără intermitențe asupra scrisului istoric, dinspre sfera politicului și a politicii și, în consecință, sunt angajate conștiințe și atitudini. Pe de o parte se plasează cei care, dintr-o falsă pudibonderie, sau dintr-o disimulare, de cele mai multe ori conjuncturală, își etalează cu ostentație un discurs istoriografic neutral. În al doilea grup de istorici se înscriu cei care traversează imperturbabil „spațiile ontologice” asediate de politică, fără a fi, deci, contaminați, atât înainte de 1989, cât și după, anturați doar de atmosfera benedictină a travaliului. A treia grupare este cea care iese în arena politică cu arsenalul specific istoriei angajate sau, mai direct, cei care-și găsesc vocația de om politic paralel cu profesiunea. Mai exact, fac un cumul de funcții, istoric și om politic, și poate, din acest motiv, sunt mai autentici și mai decomplexați. Toate acestea evidențiază trei posibile modele de raportare a istoricului la politică, care traduc în speță trei atitudini nu fără urmări în scrisul istoric. Dacă ultimele două pot fi percepute sub semnul evidenței și al onestității, prima, plasată în eufemism, induce echivocul și duplicitatea, mentalități și atitudini pernicioase, conferindu-i istoricului o stare permanentă de prizonierat în zona propriei conștiințe.

Analiza raportului istorie-politică, raport privit ca subiect sau ca deliberare în planul teoriei și filosofiei istoriei, poate fi jalonată de două repere mai importante: primul are în vedere instalarea comunismului ca politică de stat, și, al doilea, semnalul evident al defectiunii comunismului, acut și alarmant conștientizat de o istoriografie occidentală de stânga, promarxistă, care, pentru salvarea – fie și parțială – a propriului prestigiu, chestionează, spre finele celui de al șaptelea deceniu, în revista „Annales”, discursul istoriografic la impactul lui cu politica.

Nu trebuie, însă, exclusă o altă provocare adresată teoriei și filosofiei istoriei și istoriografiei, în general, pentru relevarea raportului politică-istorie și care este motivată de imanența progreselor realizate în planul cunoașterii și comunicării: democratizarea sau perfecționarea sistemului de învățământ, dar mai ales transmiterea cunoștințelor istorice prin mass-media, cinema, televiziune, presă. Impactul istoriei la nivelul colectivității, ținând cont de aceste progrese în comunicare, a transformat istoria într-o miză politică fără precedent. Prezentarea trecutului istoric prin mass-media poate fi, așadar, parazitată mult mai ușor de politic, mesajul trecutului fiind supravegheat și controlat.

Dincolo de acest repertoriu motivațional, raportul politică-istorie trebuie să fie cu preeminență obiectul unei meditații inerente profesiei. O astfel de meditație se cere a fi elaborată când istoricul a străbătut „epoca inocenței”, sau când, după afirmația lui Henri Marrou, a cunoscut Păcatul și a trăit Păcatul originar (amintitul istoric și filosof făcând evidente trimiteri spre epoca pozitivismului, a reconstrucțiilor riguroase) „parodiind maxima platoniciană” am fi îndreptățiți să „înscrیم pe frontispiciul Propileelor noastre aceste cuvinte: Nimeni să nu intre aici (în profesiunea de istoric) dacă el nu a reflectat mai întâi asupra naturii istoriei și condiției istoricului...” or, „sănătatea unei discipline științifice solicită din partea savantului o anumită neliniște metodologică, grija de a căpăta conștiința mecanismului producerii sale, un anumit efort de reflecție asupra problemelor implicate prin asta”.

Istoria și politica se află într-o triplă ipostază de susceptibilități:

1. sunt două domenii aparent diferite, din punct de vedere al preocupărilor, sau divergente prin statutul lor gnoseologic: de la reconstituirea erudită cu un discurs plin de mansuetudine, în cazul istoriei, la un discurs pragmatic, ofensiv sau insidios, în cazul politicii;

2. sunt două domenii convergente prin instrumentalizarea uneia de către alta;

3. sunt două domenii formal identice, prin faptul că ele exprimă rezultatul unui exercițiu intelectual de cunoaștere, iar elaborarea lor se petrece în același timp și spațiu.

Cert este că interferența politicii în istorie apare atunci când statul, instituțiile și organismele sale, partidele politice, societatea și chiar opinia publică controlează și cenzurează discursul istoric. Acest control sau această cenzură vine în principal, fie dinspre rațiunile de stat, politice, de legitimare a statului sau a unui partid politic prin istorie, fie din dorința, din exigibilitatea unei societăți de a-și confecționa sau păstra o imagine idealizată sau cel puțin onorabilă, în fața opiniei publice.

Prima formă în care se reifică ingerința politicii în istorie este aceea a istoriei instituționalizate, a istoriei ca „instrumentum regni”. Acest tip de istorie sau de discurs istoric a existat în toate timpurile: în antichitatea romană istoria era subsumată ideii imperiale de centralizare, în Evul Mediu – cazul lui Otto de Freizing în Occident și Ibn Khaldun în Orient, sunt două exemple în care scrisul istoric era pus în serviciul prințului, al suveranului temporal. Prin decupajele operate în cazul istoriei cuprinse în edițiile „Ad uzum delfini” se prezintă doar acele tradiții istorice care sunt „exempla moralia” și care, odată cu educația prințului, erau destinate a conferi instituției statului, monarhiei, o memorie și o legitimitate prin istorie. În Japonia, încă din sec. XIV discursul istoriografic stă sub semnul „istoriei succesiunii corecte a zeilor și împăraților”, o istorie cu puternice conotații fideiste, în sensul că există o legătură organică între zei și împărați. Japonia nu este o țară protejată de zei, ci însăși țara zeilor.

În epoca modernă discursul patriotic, național, se alimentează în bună parte din istorie. Istoria devine prin excelență „Manualul bunului patriot”. În 1884, în „Tribuna învățătorilor și învățătoarelor” din Franța se menționa: „a face patrioți sinceri este scopul nostru, învățând istoria Franței”. În acest context, educația patriotică, prin istorie, a avut contribuții benefice la autocunoașterea colectivității, la autocunoașterea entității naționale și, pornind de aici, la definirea identității politice și naționale. În 1829 la Iași apare „Manualul de patriotism” al lui Nicolae Iancu și, începând cu Bălcescu, Kogălniceanu și Barițiu și sfârșind cu Gheorghe Brătianu, discursul istoriografic românesc se exersează în perimetrul sintagmei „a scrie și a face istorie” și se reifică cu excelență în biografia și bibliografia celor mai sus menționați.

Nu puține sunt exemplele care evidențiază o schimbare a discursului istoriografic la incidența cu politica, chiar în peri-

metrul aceleiași teme. Clasică în acest sens este maniera plină de sinuozități în care este reconstituită figura Ioanei d'Arc în istoriografia franceză. În sec. XV, gestica eroică a Ioanei d'Arc era ignorată de o istoriografie ancilară regalității, aflată în dispută cu biserica, deoarece era ignobil ca o sfântă sau vrăjitoare să ajute regele în bătălia împotriva Angliei. Mai târziu, în perioada cardinalilor, când biserica surclasează monarhia, se elaborează o versiune plină de pietate, de considerație față de eroină. Revoluția franceză aduce în discursul istoriografic o laicizare a personalității Ioanei d'Arc. După 1904, pentru a nu afecta calculul politic al Antantei, al alianței cu Anglia, istoriografia franceză plasează din nou într-un con de umbră figura Ioanei d'Arc.

Comunismul, sau mai bine-zis ideologia comunistă tranșează definitiv tensiunea istoric-politică în favoarea politicii. În acest caz se elaborează strategii temeinic construite pentru ca istoria să fie una dintre cele mai uzitate instrumente, pentru legitimarea instaurării comunismului, a partidului-stat, ca legatar al devenirii istorice multiseculare. La Moscova, după 1917, se lansează axioma: „istoriografia burgheză este neștiințifică, istoriografia marxistă este științifică”. Acest enunț provoacă de la bun început o flagrantă confuzie, și anume, confuzia ideologiei cu știința. În interiorul sau perimetrul aceleiași ideologii pot fi însă lucrări sau opere științifice și pot fi lucrări neștiințifice. Relevantă pentru adjudecarea istoriei ca instrument politic este o scrisoare a lui Lenin, din 1924, adresată lui Pokroski, intitulată „Cum să-i facem marxiști pe profesorii de istorie”: „Fixați în programele școlare teme care-i obligă în mod obiectiv pe profesori să adopte punctul nostru de vedere. De exemplu, introduceți în programă istoria colonialismului: această temă îi pune în situația de a-și expune punctul lor de vedere burghez, în sensul că se prezintă ce gândeau francezii despre comportamentul englezilor în lume, ce gândeau englezii despre francezi, ce gândeau germanii atât despre englezi, cât și despre francezi. Literatura subiectului îi va obliga, astfel, să prezinte atrocitățile capitaliste, în general. Pe de altă parte, puneți în programa școlară necesitatea unei cunoașteri minimale a gândirii marxiste. Spuneți că cei ce nu vor trece examenul de marxism nu vor mai putea preda. Eu vă asigur că deși nu vor deveni marxiști ortodocși, totuși le va rămâne ceva. După aceea puneți întreaga muncă cu studenții, sub controlul politic”.

Istoriei în regimul bolșevic erau priviți cu maximă circumspecție. De la un Lunacearski și Buharin și până la Hrușciiov, istoricii neconvertiți, cât și cei convertiți la marxism erau socotiți „oameni periculoși” tocmai datorită mizei deosebite pe care a avut-o scrisul istoric în legitimarea comunismului.

A doua formă de obiectivare a discursului istoriografic, vis-a-vis de politică, este *istoria ascunsă*, *istoria secretă*, *istoria care tace*. Acest tip de istorie sau de discurs istoriografic s-a constituit atunci când se voia livrarea doar a unei anumite imagini asupra originilor bisericii, statului, dinastiilor, partidelor. În ceea ce privește biserica, rămâne relevant episodul Lorenzo Valla, de deconspirare privind falsitatea documentelor care consacrau supremația papală în lumea creștină. Regalitatea Franței, la începutul Evului Mediu, trecea sub tăcere orice istorie care nu proclama originea regilor francezi din lumea eroilor războiului Troian. În Japonia orice descoperire arheologică sau sursă de istorie datată înainte de 660 î.Hr., socotită data mitică a întemeierii țării, era trecută sub tăcere sau ascunsă. Exemplul cel mai elocvent asupra istoriei secrete promovată de partide este cel legat de istoria Partidului Bolșevic, mai exact, de mica lovitură de stat realizată de Lenin în Comitetul revoluționar și în Congresul Sovietelor în 1917, pentru a pune mâna singur pe putere.

O a doua direcție de manifestare a istoriei secrete este aceea care ascunde sau ocultează părți întregi din istoria-realitate, adică aceea care nu conferă o imagine onorabilă a autorității de stat sau politice. Exemple: martiriul colectiv pe care războaiele, cruciadele și alte djihaduri comise asupra celor învinși (tăcerea istoriografiei franceze asupra exceselor francezilor petrecute în războiul de 30 de ani în Palatinat, excesele armatei napoleoniene; în istoriografia germană, tăcerile asupra represiunilor germane în Franța, în 1870-71, 1914-1918, al doilea război mondial; tăcerile istoriografiei turcești asupra masacrului armenilor etc.). În lucrările de după ultimul război, realizate de istoriografia de stânga din Occident și a istoriografiilor comuniste din Est, pe tema colonialismului, se supralicitează represiunile metropolei asupra coloniilor, fără a se menționa că acțiunea de colonizare nu s-a construit doar pe crime și reprimări, ci și pe introducerea benefică a civilizației occidentale. Tot astfel, pe celălalt versant al demitizării și al deconspirării istoriei tăcute sau secrete, trebuie evaluat critic punctul de vedere al istoriografiei oficiale a țărilor excoloniale. Astfel, în țările Islamului, alături de restituirea crimelor și fărâdelegilor impardonabile ale colonialismului, istoria oficială, arabă, omite în mod premeditat, a evoca persecuțiile exercitate timp de 800 de ani asupra Africii negre, sau despre sclavajul practicat de arabi asupra negrilor. Negritudinea a fost secole de-a rândul ținta persecuției arabe și a procesului de islamizare forțată a Africii. Un alt tip de istorie ascunsă este aceea care aruncă un vâl de uitare asupra umilințelor sau turpitudinilor din propriul trecut: refuzul amerindienilor de a-și recunoaște în lista regilor pe cei căzuți în luptele cu europenii sau luați în captivitate; refuzul arabilor de a-și aminti de cucerirea turcească; eliminarea din istoria evreiască a trecutului în care poporul evreu n-a avut stat, teritoriu, dinastii etc.

Dacă istoria oficială este singura istorie percepută și comunicată, există paralel o istorie reală care, fiind ascunsă, devine o *contraistorie*. Totuși, secretele, interdicțiile, ascunderile sau lapsusurile impuse în istorie sunt și ele istorie, de vin o istorie în istorie, sunt un happening istoriografic.

O altă formă pregnantă a prezenței politicii în discursul istoriografic o reprezintă *etnocentrismul*, care, este în esență, supralicitearea dimensiunii etnice în evaluarea și analiza istorică. În general, viziunea etnocentrică este frecventă în istoriile imperiale și coloniale. Astfel, istoriografia țaristă și sovietică privilegiază cu consecvență dimensiunea rusă în reconstituirea istoriei popoarelor neruse (ex.: 70% din istoria Georgiei este dedicată epocii care debutează cu anul 1784, anul incorporării Georgiei în imperiul țarist, deși istoria Georgiei ca stat începe cu sec. al IV-lea î.Hr.; același exemplu poate fi recuperat din istoria Armeniei, socotită a fi prima națiune creștină). În zona asiatică și în Orient se poate releva cazul istoriei oficiale a Irakului, unde se supralicitează fenomenul de arabizare, reducându-se importanța califilor de origine persană. În India, sub influența mișcării unificatoare și de independență, condusă de Ghandi, se recuză aportul sau contribuția la istorie a musulmanilor, acordându-se un rol preponderent hinduismului majoritar și unificator. În istoria popoarelor coloniale este semnificativ exemplul manualului de istorie din Senegal, din care copiii învăț că ei sunt urmașii galilor. Se poate specula, în acest caz, și în virtutea unui incitant transfer sau glisaj semantic: gal-Senegal, galez-senegalez.

O formă larg percepută de politicizare a discursului istoriografic este istoria *festivă* sau *festivistă*, care vizează în ultimă instanță *mit-istoria*. Comunismul cu predilecție a elaborat un mecanism perfect al adjudecării sărbătorilor istorice, comandamentelor politice. Aniversările istorice au devenit un prilej

Turnul de control

optim de transmitere a mesajului ideologic. Sărbătorirea unor evenimente istorice este premeditată și montată într-un scenariu aparte, la care se angajează instituțiile: statul, școala, organizațiile politice etc. Valențele ideologizante ale sărbătorii, pe de o parte, pun în evidență eternitatea luptei de clasă, iar pe de altă parte se etalează cu ostentație funcția conservativă a istoriei sărbătorite, și anume, a prezenta exemplaritatea păstrată de-a lungul vremii. Mitizarea sau sacralizarea prin aniversările istorice se obiectivează în monumente, statui, cortegii sărbătorești, volume aniversative. În rezumat, aniversările sunt confiscate de ideologie, care, la rândul ei, confiscă afectivitatea patriotică a individului și comunității, instalându-se cu infatuare programul de culturalizare și ideologizare a „celeii mai bune și mai drepte societăți” adecvate principiilor kulturnostului cu o „vulgară teleologie”, aceea a omului nou, a lui „homo sovieticus”.

Istoricul din România a intrat și mai intră și astăzi în derapajul pernicios, și în aceeași măsură descalificant, al aniversărilor calculate în cifre pline de bizării și umori politice. Asistăm și în zilele noastre la o confiscare a istoriei prin aniversări de către meschinăria politicianistă pentru propriul capital electoral, iar istoricul, de multe ori prestigios prin operă, caționează gestică politicianistă, tot de atâtea ori vulgară și indigestă.

Scrisul și discursul istoric se poate ilustra cu demnitate de la o catedră de la o școală de sat, până la catedra din amfiteatrele universitare sau academice. Istoricul nu trebuie să uite că este dascăl în primul rând, sau mai exact și răspicat spus, nu este nici mai mult, nici mai puțin decât profesor. Un om dedicat acestei profesii transmite lumină. Satisfacțiile dascălului în comparație cu alte profesii sunt unice, și anume, el are posibilitatea de invidiat, a comunicării. Dar, printr-o comunicare falsă și supusă conjuncturii sau convenienței se poate ajunge neimagineat de ușor la ex-comunicare. Profesorul este în proximitatea manualului de istorie, la care trebuie să se raporteze critic. Mai ales că manualele de istorie de astăzi – care se află și ele într-o perioadă fatalmente de tranziție și de restructurare – sunt elaborate, în multe cazuri de istorici, care după ce au trăit un recul în timpul revoluției, au revenit în peisajul istoriografic remaiat și transmis o judecată și analiză istorică plină de echivoc și felonie, cu un ochi în permanență la puternicii zilei. Astfel se pot prezenta câteva exemple: nu se răspică falsitatea flagrantă a alegerilor din 1946 sau se evită să se prezinte în mod corespunzător una dintre cele mai pregnante pagini de istorie anti-comunistă românească și anume, rezistența din munți.

Istoricul nu poate sta sub zodia lui „quod erat demonstrandum” pentru că devine pionul tezismului și al aliterăției (este pus să psalmodieze la infinit injustiția din propria noastră istorie, nedreptățile, ieremiadele și căințele de genul Transilvania și iar Transilvania etc.). Din aceste motive, foarte ușor el poate deveni prizonierul politicianismului conjunctural. Oficiind adevărul se oficiază pe sine, conferind credibilitate și majestate discursului istoric românesc.

Școala istorică clujeană înseamnă rigoare și rectitudine. A-ți servi propria identitate etnică, națională, în limitele adevărului și neintrând în capcanele politicianiste, induce un patriotism plin de serenitate și distincție, neconcesionat nici unui interes speculativ politic. Istoricul școlii clujene de astăzi se revendică de la tradiția școlii istoriografice ardelenice și cu toate că locul acestei școli este în inima Ardealului atât de susceptibil și ulcerat de-a lungul vremii și chiar și astăzi, în ceea ce privește dimensiunea patriotică și națională, noua generație de istorici trebuie să fie în exclusivitate mesagera unui patriotism luminat. Pe de altă parte, ea nu trebuie să intre în capcana sau în mondenitatea unui discurs istoriografic hiper critic și de teribilism adolescentin, de iconoclast, al urii de sine, care neagă „de plano” valorile tradiției, seduși de o Europă de nicăieri. Nu poate fi o altă Europă, decât o Europă a identităților etnice armonizate.

Roata istoriei a făcut ca un raport bine stabilit, de o apreciable vechime, să se schimbe. Este vorba de raportul dintre Creație și receptarea ei profesionistă – critica literară. Că poetul deține rolul important în opinia cititorilor, iar criticul literar este ales după preferințe, nu mai trebuie demonstrat. Indiferent cât de abili, de descifratori ai mesajului (mesajelor poetice) ar fi fost Călinescu ori Lovinescu, Ibrăileanu sau Vianu, aceștia nu puteau concura imaginea creatorilor, a universurilor lor de creație ce rezonau în generațiile mai tinere, adică în postumitatea lor.

Interdicția – oficială, de altfel – ca unii scriitori pe care atunci și astăzi îi numim „de talie europeană” a făcut ca, dintr-o dată, criticul literar să aibă un alt statut, să vorbească în numele lor, dispunând de mai multe metode. Iar criticul literar care s-a impus cu o autoritate greu de contestat este, fără îndoială, Nicolae Manolescu. Într-o lume debusolată, la o concurență cu critica oficială a vremii, Nicolae Manolescu devenise, prin *Contemporanul* (ediția George Ivașcu), iar apoi prin *România literară* (de asemeni, ediția George Ivașcu), persoana cea mai autorizată pe care o ascultam pronunțându-se în privința unui autor, a unei stări de spirit. În cei aproape 35 de ani, nu cred că Nicolae Manolescu ne-a surprins prin judecăți de valoare pe care astăzi să le renege. Că a avut preferințe, este de la sine înțeles. Nicolae Manolescu devenise turnul de control al criticii profesionale, reperul miilor de cititori care își confruntau păreri-le cu ale criticului de la *România literară*, iar nu de puține ori, aceștia își schimbau opiniile în funcție de paragrafele de la pagina a șaptea a săptămânalului de literatură. O „complicitate” acceptată de mulți, dar fără să se simtă jigniți în amorul lor propriu. Prestigiul criticului literar era atât de vizibil încât puțini mai aveau motive de îndoială.

Lansată o carte de poezie, proză, eseu etc. de la acest imagar Turn de control al literaturii, opul respectiv era „interceptat” de cei cu care dl. Manolescu era – prin structură – pe aceeași (sau aproape) lungime de undă spirituală: Gheorghe Grigurcu, Victor Felea și alții. Poate cu criticii literari de la *Steaua* sau *Echinox* – revistele cele mai importante din provincie, la care se mai adaugă *Familia* și *Vatra* – s-a propus un „bruiaj” privind decodificarea corectă a mesajului cărții.

Ieșită din tipar, cartea începea, astfel, să existe. Cu toate rigorile impuse de cenzura comunistă, editorul și cerberul oficial nu renunțau la opiniile criticului literar, chiar dacă o făceau mai mascat. Cu excepția ultimelor luni înaintea căderii comunismului când totul fusese bulversat. Provincia dorea și ea să-și expună punctul de vedere asupra fenomenului literar! Și era ascultată. Că, pentru multă vreme, centrul administrativ ya coincidea și cu cel cultural și literar, nu mai încape îndoială. În fond, la Paris se vântură marile idei, cărți etc.

Renunțând la ritmul săptămânal, Nicolae Manolescu a renunțat la Turnul de control al criticii literare. Aceasta nu înseamnă că au dispărut ceilalți critici ai literaturii noastre care s-au păstrat – moral și intelectual – pe formele reliefului de dinainte. Dar nu mai aveau rezonanța de dinainte, iar mulți cititori nu le-au mai urmărit cu aceeași atenție articolele de la „Cronica literară”, pentru că centrul își pierduse forța avută. Chiar dacă astăzi scriu excelent – Gh. Grigurcu, Al. Cistelean, mai rar Petru Poantă, Ion Simuț și alții –, priza criticii literare a scăzut treptat. De s-ar fi menținut acest Turn de control al criticii literare, prezența unui tânăr critic literar, cum este Ștefan Borbély, s-ar fi reținut mai bine în circuitul criticii literare. Și exemplul nu este singular.

Ceea ce s-a câștigat cu ani de trudă, cu fel de fel de renunțări, s-a pierdut într-un timp foarte scurt: entuziasmul față de carte, autor, de impunerea lui, de înțelegerea scrisului său, de plasarea lui în ceea ce numim literatura postbelică. Sita criticii literare nu mai cerne fin ca înainte, iar dacă o face efortul ei trece neobservat. Se demonstrează că fără o pasiune, fără un atașament sincer la actul de creație, nici acesta nu se mai reliefează.

Înainte de a discuta de concurența neloială pe care o face sistemul național de difuzare a revistelor și cărților, ca și cel particular, de altfel, să mai aruncăm o privire în jurul nostru pentru a observa că autoritățile literare, critice (în cazul de față), științifice își au pozițiile lor bine stabilite, iar abandonul – voit sau forțat – provoacă spații libere, goale, într-o cultură și spiritualitate. A le observa nu este mare lucru, important este ca aceste spații libere să nu apară, să nu producă, acum și mai târziu, frânturi cu consecințe greu de aproximat într-o țară ce-și caută ritmul menit să o mențină în concernul european al competițiilor de tot felul – și tot mai dificile.

Grigore Scarlat